

AHMAD DONISHNING MA'NAVY-AXLOQIY QARASHLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada XIX asrning taniqli ma'rifatparvari, adib va mutafakkiri Ahmad Mahdum Donishning "Navodir-ul-vaqoe'" asari asosida uning ma'naviy-axloqiy qarashlari tahlil etiladi. Asarda ilgari surilgan qanoat, beozorlik, bag'rikenglik, kechirimlilik, axloqiy yetuklik va fitrat asosidagi nasihatlar bugungi kun ijtimoiy hayoti uchun ham dolzarb ekani asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: Axloq, qanoat, beozorlik, fitrat, pandu-nasihat, ma'rifatparvarlik.

ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННЫЕ ВЗГЛЯДЫ АХМАДА ДОНИША

Аннотация. В этой статье анализируются его духовные и моральные взгляды на основе известного просветителя XIX Center, Ahmad u Mutaafakki Ахмада Махдума Дониша. Удовлетворенность, возбуждение, прощение, прощение и аспиранты, которые продвигаются в пьесе, будут основаны на актуальности для социальной жизни сегодняшнего дня.

Ключевые слова: мораль, удовлетворенность, оправдание, фитра, советы, предоставляющие.

AHMAD DONISH'S SPIRITUAL AND MORAL VIEWS

Annotation. This article analyzes the spiritual and moral views of the prominent 19th-century educator, writer, and thinker Ahmad Mahdum Donish, based on his work *Navodir-ul-vaqoe'*. The relevance of such ethical concepts as contentment, nonviolence, tolerance, forgiveness, moral maturity, and fitrah-based counsel is substantiated in the context of contemporary social life.

Keywords: Ethics, contentment, nonviolence, fitrah, moral advice, enlightenment.

XIX asr o'zbek adabiyotining yetuk vakillaridan biri, ma'rifatparvarlik g'oyalari bilan o'z davri va keyingi avlod adabiy jarayonlariga sezilarli ta'sir ko'rsatgan ijodkor – Ahmad Mahdum Donish (1826–1897)dir. U o'zining serqirra ijodi va chuqur ijtimoiy-falsafiy qarashlari bilan zamonasining ilg'or tafakkur sohibi sifatida tanilgan.

Ahmad Donish o'z zamonasida ma'naviy yuksalishning asosiy omili sifatida ilm, tarbiya va adolat tamoyillarini ilgari surgan. U adabiyot orqali jamiyatni uyg'otishga intilgan, xalqni ogohlik va bilimga, hukmdorlarni esa adolatparvarlik va rahmdillikka chaqirgan. Donish o'z asarlarida jamiyatning turli qatlamlariga qaratilgan murakkab ijtimoiy masalalarni ko'tarib chiqqan va ularning yechimini axloqiy-me'yoriy tamoyillar asosida izlagan.

Ahmad Donish qalamiga mansub ko'plab asarlar ichida eng mashhuri – "Navodir-ul-vaqoe'" asaridir. Mazkur asar o'zining g'oyaviy mazmuni, tarbiyaviy jihatlar va ijtimoiy-falsafiy tafakkuri bilan alohida ahamiyat kasb etadi. Asarda muallif inson hayotiga daxldor dolzarb muammolarni tahlil etadi, ularning yechimida axloq, adolat va ma'naviy komillikni asosiy mezon sifatida ilgari suradi. Asarning kompozitsion tuzilmasi muqaddima, 23 bob va xotimadan iborat bo'lib, unda Donish uzoq yillar davomida to'plagan hayotiy tajribalarini umumlashtirgan. Asarning dastlabki sahifalari murakkab tilda yozilgan bo'lsa-da, mazmuni o'quvchini o'ziga tortadi va uni davomli o'qishga undaydi. Donish ushbu asarni yozishda tarixiy manbalar, shaxsiy kuzatishlar va o'zining hayotiy tajribasiga tayangan.

Ahmad Donishning ma'naviy-axloqiy qarashlari asarning eng muhim g'oyaviy jihatlaridan biri bo'lib, u pandu-nasihat shaklida bayon etiladi. Muallifning fikricha, inson o'z mehnatining

natijasiga egalik qilishga haqlidir, ammo birovning mol-mulkiga ko'z tikish, hatto u arziyas bo'lsa ham axloqiy nuqtayi nazardan nomaqbul hisoblanadi. U bu kabi xatti-harakatlarni ijtimoiy muhitda do'stlik va ishonchni buzuvchi salbiy omil sifatida baholaydi.

Donish ta'kidlaydiki, ortiqcha tama' va ochko'zlik – inson sha'niga zid illatlardir. U bunday hatti-harakatlarning oqibatida insonni xalq orasida qadrdan tushirishi, uning obro'siga putur yetkazishini ta'kidlaydi. Shu bilan birga, Donish pandu-nasihatlarida do'stlar o'rtasidagi o'zaro hurmat, rozilik va muloyim munosabatning ahamiyatini alohida qayd etadi.

Ahmad Donish o'z qarashlarida insonlar o'rtasida diniy yoki etnik tafovutlarni inkor etib, har bir insonni uning ma'naviy qiyofasi va axloqiy xatti-harakatlari orqali baholash kerakligini ilgari suradi. U boshqa millat va din vakillari bilan munosabatda ham hurmat va bag'rikenglikni asosiy tamoyil sifatida ko'radi. Shuningdek, behuda bahs-munozaralardan tiyilish, faqat aql-idrokka suyanilgan suhbatlarga kirishish lozimligini ta'kidlaydi. Donish tomonidan ilgari surilgan eng muhim g'oyalardan biri – qanoat va osoyishtalik masalasidir. U mehnat bilan topilgan halol rizqni qadrlash, tinchlik va rohat-farog'atni ortiqcha boylikdan ustun qo'yishni targ'ib qiladi. "Osoyish bilan yegan quruq non, mashaqqat bilan topilgan halvodan afzal", degan g'oya orqali muallif mehnatni qadrlash bilan birga, ortiqcha hirs va tamagirlikdan voz kechishga chaqiradi.

Shuningdek, "Navodir-ul-vaqoe'"da qayta-qayta tilga olinadigan g'oyalardan biri – bu beozorlik prinsipidir. Donish hech bir mavjudotga ozor yetkazmaslikni, balki aksincha, ularga yordam qo'lini cho'zishni insoniy fazilat deb hisoblaydi. Asarda keltirilgan misollar orqali u beozorlikning real hayotdagi aksini ko'rsatadi va bu tushunchaning chinakam insoniy burch sifatida qabul qilinishi lozimligini uqtiradi. Shuningdek, kechirimlilik va bag'rikenglikni insoniy fazilatlar ichida eng ulug'laridan biri sifatida talqin qilinadi. U dushman kechirim so'rasa, uni kechirish – bu insoniy kamolot belgisidir, deb hisoblaydi. Bu orqali Donish nafaqat ijtimoiy yarashuv, balki ichki ruhiy poklanish va ma'naviy yuksalish yo'lini ko'rsatadi.

Donishning fikricha, har bir inson o'ziga xos tabiatga ega bo'lib, ularning axloqiy-ruhiy qiyofasi bir-biridan farq qiladi. Fitrat tushunchasi muallif ta'limotining asosiy tushunchalaridan biri bo'lib, u pandu-nasihatning samarasini ham insonning ichki holatiga bog'liq deb tushuntiradi. U quyidagi misralar orqali bu fikrni ifodalaydi:

Bo siyahdil chi sud guftani vaz'?

Naravad mexi ohanin dar sang.

Bu bayt orqali muallif axloqiy tarbiyada individuallikni e'tiborga olish, har bir inson bilan uning fitratiga mos tarzda munosabatda bo'lish zarurligini uqtiradi.

Ahmad Donishning "Navodir-ul-vaqoe'" asari o'z mazmun-mohiyati va unda ilgari surilgan ma'naviy-axloqiy qarashlari:

Pandu-nasihat mavzusi doimo dolzarb bo'lgan bo'lsa-da, Ahmad Donish bu yo'nalishda o'ziga xos yondashuv va chuqur falsafiy qarashlar bilan ajralib turadi.

Inson o'z haq-huquqini talab qilishda haqli, ammo birovning moliga ko'z tikish axloqan qabul qilinmaydigan xatti-harakatdir.

Qanoat – osoyishtalikning kalitidir, ortiqcha hirs esa insonni tashvish va iztirobga muhtalo qiladi.

Beozorlik – eng yuksak insoniy fazilat bo'lib, har qanday mavjudotga nisbatan muloyimlik bilan munosabatda bo'lish lozim.

Dushmanga ham kechirimli bo'lish – chin insoniylik mezoni sanaladi.

Yaxshilikka yomonlik bilan javob berish insoniy qadriyatlarga zid keladi.

Har bir inson fitrati turlicha bo'lgani bois, nasihatlar ham individuallikka asoslanmog'i zarur.

Donish o'z asarlarida ilgari surgan g'oyalarni amalda qo'llagan, o'z hayoti bilan bu qarashlarning samarasini namoyon etgan. Ahmad Donishning ma'naviy-axloqiy qarashlari bugungi kunda ham o'z dolzarbligini saqlab qolgan bo'lib, ular hozirgi jamiyatda insoniy fazilatlarini qaror toptirish, axloqiy tarbiyani mustahkamlash va ijtimoiy uyg'unlikni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Donish A. Navodir-ul-vaqoe'. – Toshkent: Fan, 1990.
2. Qayumov A. Ma'rifat va ma'naviyat darg'asi – Ahmad Donish. – Toshkent: O'zbekiston, 1985.
3. Karimov I. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
4. G'afurov B. O'zbek adabiyoti tarixida axloqiy-etik qarashlar. – Samarqand, 2015.
5. Umurov Z.L. Ta'limi «Navodir-ul-vaqoe'» dar maktabhoi miyonai to'chik. SOKROVISHNIST A NAUKI/VESTNIK INSTITUTA, 2021, № 2. MATERIALI nauchno-prakticheskoy mejdunarodnoy aprelyskoy on-layn i off-layn konferentsii, na temu «Aktualnie problemi obchestvenno-gumanitarnix, tochnix i yestestvennix nauk v sovremennuyu epoxu», 26 aprelya 2021 goda v Tadjikskom pedagogicheskom institute v gorode Pendjikent. – Pendjikent, 2021, 697-699 –s.